

RESCRIEREA MITULUI HOMERIC LA MILAN KUNDERA

Sonia ELVIREANU

The Rewriting of the Homeric Myth in Milan Kundera's novel "The Ignorance"

Recontextualisés et repensés, les grands récits et les mythes fondateurs deviennent dans le postmodernisme un prétexte pour s'interroger sur les origines et l'identité. Leur réécriture ouvre de multiples perspectives au roman, surtout au niveau narratif. C'est le retour au plaisir du récit, mais à voix multiples, à la mise en abîme du récit, le plus souvent parodique, dans l'intention des écrivains de déconstruire le mythe et de le reconstruire à leur manière, en prenant distance par rapport aux représentations connues et en s'offrant la liberté du jeu sans contraintes, une caractéristique du postmodernisme. Un nouveau message et une nouvelle perspective sont livrés au lecteur dans l'hypertexte qui réactualise le texte antérieur, l'hypotexte, dans un contexte historique bien différent.

Nous nous proposons d'analyser dans le roman l'Ignorance de Milan Kundera la reprise du mythe du grand retour, de voire comment il débouche vers le nouveau mythe de l'émigrant, de retour dans son pays d'origine après la chute du communisme en Europe.

Mots clé: Kundera, Ignorance, mythe homérique, réécriture, exil

Introducere

Rescrierea textelor vechi, a miturilor fondatoare reprezintă în postmodernitate o cale de reinnoire a narativității și de interogație asupra reprezentărilor mitologice anterioare. Autorii reiau marile mituri și figurile lor simbolice, le recontextualizează, le transpun în epoca contemporană și le parodiază, desacralizându-le. E o posibilitate de a medita asupra bulversărilor provocate de evenimentele istorice tragice din secolul XX.

A rescrie un text anterior înseamnă a scrie altfel hipotextul, a-l „traduce“ într-un nou text, hipertextul, cum îl definește de altfel Andreea Oberhuber: „J'entends par réécriture toute pratique palimpseste qui consiste en la reprise, en tout ou en partie, d'un texte antérieur, donné comme « original » ou « modèle » (hypotexte), en vue d'une opération transformatrice.”¹ („Înțeleg prin rescriere orice orice practică palimpsest care constă în reluarea, în întregime sau

¹ Andreea Oberhuber, *Réécriture à l'ère du soupçon insidieux: Amélie Nothomb et le récit postmoderne*, în «Études françaises», vol. 40, *Réécriture au féminin: pratiques, modalités, enjeux*, nr. 1, 2004, p. 111-128, disponibil pe <http://www.erudit.org/revue/etudfr/2004/v40/n1/008479ar.html?vue=resume>

Incursiuni în imaginar

parțial, a unui text anterior, dat ca « original » sau « model » (hipotextul), în vederea unei operațiuni transformatoare.”). Rescrierea presupune deci deconstrucția/ reconstrucția mitului într-un nou context istoric.

Reluarea, regândirea, rescrierea mitului în postmodernitate se efectuează în două direcții fundamentale: critica „marilor povestiri de legitimare” (Jean-François Lyotard) și repunerea în discuție a sistemelor de reprezentare a epocilor anterioare. Reîntoarcerea la marile mituri ca punct de plecare al rescrierii nu se justifică prin nostalgia pentru trecut, ci prin posibilitatea pe care o oferă mitul de a interoga originile, după cum remarcă Patrice Soler. Mai ales scriitorii exilați, cum e Milan Kundera, explorează mitul în acest sens și-i dau o altă interpretare.

Rescrierea este focalizată la Kundera pe mitul homeric al mării întoarceri. Scriitorul reface în linii mari mitul fondator din *Odissea* prin referințe intertextuale punctuale, însă se distanțează de reprezentarea sa clasică, sugerând lectorului o nouă perspectivă, într-un nou tip de roman, romanul cu variațiuni. Aplică în construcția sa un principiu muzical, variațiunile pe aceeași temă, mitema lui Odiseu. Romanul său se structurează pe paliere diferite: hipotextul, hipertextul și metatextul (reflecțiile scriitorului pe marginea mitului homeric). Suprapune peste vechiul mit un altul, al emigrantului din epoca totalitarismului comunist din Estul Europei. Ne livrează astfel noul mit al Emigrantului secolului XX, prin intermediul a trei povestiri diferite ce modifică hipotextul și sensul mitului homeric: întoarcerea nu mai e extaz ca la Homer, ci deziluzie, din cauza eșecului întoarcerii. Nostalgia exilatului, provocată de proiecția mentală a spațiului pierdut, dispare la întoarcerea în țara de origine. Nostalgia ce hrănește obsesia întoarcerii, în absența obiectului ori persoanei dorite, se diluează și dispare treptat.

De ce preferința pentru acest mit și nu altul la Milan Kundera ? Fiindcă povestea lui Homer îi permite scriitorului să reflecteze asupra propriului său exil și a consecințelor sale. Scriitor de origine cehă, emigrat în Franța în 1975, Milan Kundera cunoaște destinul dureros al exilatului din experiență. Exilul devine astfel un motiv literar prin care scriitorul prezintă drama exilaților cehi, atacând mitul lui Homer, pentru a ne dezvălui un adevăr crud, ce explică poate refuzul unora de a reveni în țara de origine, când cauza ce a produs expatrierea dispare.

Mitul homeric în romanul *Ignoranța*

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

Scriitorul reia mitul homeric din „*Odissea*” în romanul său „*Ignoranța*” și face o paralelă între întoarcerea lui Ulise în Ithaca natală și întoarcerea în Boemia natală a doi emigranți cehi, Irena și Josef, unul în Franța, celălalt în Danemarca, după căderea comunismului în Europa. Scriitorul ne invită să reflectăm la o nouă perspectivă asupra întoarcerii din exil, diferită de cea a lui Homer. Întoarcerea lui Ulise în țara de origine este determinată de nostalgie, cuvânt de origine greacă, care semnifică „suferință cauzată de dorința nepotolită de a se întoarce”¹. Nostalgie poate fi desemnat prin cuvinte diferite, în funcție de țara de unde îl preluăm, ceea ce dă sensuri multiple cuvântului: suferință cauzată de dorința nepotolită de întoarcere, durere provocată de absență, ignoranță, o stare de rău existențial generată de dezrădăcinare, sensuri regăsite în romanul lui Kundera. Nostalgie și ignoranță au o rădăcină comună, cuvântul ignoranță fiind elementul în jurul căruia se țese trama romanului, după cum sugerează și titlul.

Ulise este cel mai mare nostalgic, unica sa dorință este întoarcerea în ținutul natal. Nimic nu-l obligă pe eroul grec să se întoarcă, cu atât mai mult cu cât cunoaște delicia iubirii alături de zeița Calypso. În ciuda unei *dolce vita* alături de Calypso, Ulise alege întoarcerea în Ithaca natală, ignorând timpul, cei douăzeci de ani în care devenirea lumii este inevitabilă. Memoria sa conservă imaginea mentală și afectivă a unui topos generator de nostalgie. Singurul său țel este întoarcerea. Aventurii, explorării pasionate a necunoscutului, iubirii, eroul lui Homer îi preferă lumea cunoscută, sfârșitul aventurii, „împăcarea cu finitudinea vieții”². Ulise trăiește extazul întoarcerii doar prin recunoașterea locurilor natale, posibilă prin implicarea unei forțe mitologice, zeița Atena. Printr-o forță exterioară lui, lucrurile par să fi rămas neschimbate în absența sa, ca și cum timpul s-ar fi oprit în Ithaca după plecarea sa spre Troia. Înlăturând bariera timpului, întoarcerea și reintegrarea într-un spațiu cunoscut devin posibile.

Pentru personajul feminin kunderian, întoarcerea din exil în Praga natală nu mai este extaz, fiindcă timpul operează schimbări politice, sociale, afective, ce nu mai permit recunoașterea lucrurilor cunoscute în tinerețe, nici reintegrarea în spațiul de origine. Revenirea, deși posibilă geografic, nu înseamnă și întoarcere în timpul istoric de dinainte de exil. În ciuda amintirilor, nostalgia

¹Milan Kundera, *L'Ignorance*, p. 11.

²*Ibidem*, p. 14.

Incursiuni în imaginar

paradisului pierdut nu mai este dureroasă, Irena nu se mai gândește la întoarcere, ci la prietenii săi francezi, pentru care emigrantul nu mai e interesant când dispare cauza exilului.

Nimic nu-l motivează pe exilatul ceh pentru întoarcere, deoarece nu există o separare afectivă ca la Ulise, care se desparte de familie și de ținutul natal. Irena se exilează în Franța împreună cu soțul și copiii săi. Despărțirea de Praga, de locurile tinereții, determină la început un sentiment de dezrădăcinare, de rău existențial, de rupere bruscă de acel „acasă” spre care tânjește exilatul din orice țară. După douăzeci de ani însă, Franța devine patria sa adoptivă și estompează treptat nostalgia Boemiei, prin crearea unor legături afective noi și reconfigurarea identității sale în exil: femeia matură, dezinhibată, debarasată de convenții, liberă și independentă.

Irena se confruntă cu necesitatea de a opta între două spații, de origine și adoptiv, între a fi „acasă”, în Boemia, debarasată de comunism sau în Paris. Trecutul s-a estompat, pământul natal devine treptat o imagine ștersă, iar prezentul în care trăiește singura realitate. Amintirile, stocate de memoria afectivă, renasc uneori în mod misterios pentru a-i aminti adolescența, frumusețea orașului Praga, trecutul aproape uitat. Însă visele sale de emigrantă devin adevărate coșmaruri, căci teama instaurată de comunism îi bânuie nopțile, inspirându-i o adevărată spaimă de întoarcere.

Prin întoarcere, Irena se confruntă cu alteritatea spațiului natal și a oamenilor, descoperă înstrăinarea, alteritatea interioară. Eroul grec suferă de nostalgie, sentiment ce goleşte de amintiri, și se întoarce în Ithaca natală pentru a-și potoli această nostalgie, fără a se gândi la trecerea timpului, la absența care separă și îndepărtează. Irena, dimpotrivă, își construiește un prezent la Paris, descoperă libertatea de a trăi, se atașează de alți oameni, își trăiește perioada de maturitate la care nu va renunța niciodată, cu riscul de a-și rata întoarcerea. Încercarea de a reface vechile legături de prietenie pragheze, de readaptare la realitatea cehă postcomunistă eșuează nu din cauza ei, ci a atitudinii celorlalți, care o percep ca străină, separată de ei prin exil și un prezent pe care nu-l trăiește alături de compatrioți, ci în străinătate. Nu i se iartă trădarea, anii petrecuți departe de țară. Orice încercare de apropiere sentimentală este zadarnică, Irena nu poate radia douăzeci de ani ce o despart de Praga natală.

Reîntoarsă în Praga postcomunistă, emigranta se confruntă cu o realitate dureroasă. Totul o separă de oameni, hainele și gusturile sale

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

rafinată de pariziancă, spiritul de libertate, calitatea vieții modelată de francezi. Încercând să se adapteze vestimentar vieții cotidiene cehe, renunțând la ținuta pariziană, nu se mai recunoaște. Un simplu veșmânt o aruncă înapoi într-un timp care nu-i mai aparține, într-un trecut pe care îl refuzase preferând exilul. Devine imaginea deplorabilă a unei femei sărace, supusă, fără personalitate, imaginea femeii comuniste de care fugise. Această imagine îi declanșează aceeași panică ca și coșmarurile de emigrantă, căci „prin forța unică a unei rochii ea se vedea închisă într-o viață pe care nu o voia și din care n-ar mai fi capabilă să iasă”¹. Se vedea captiva vieții dinainte și resimțea aceeași orare față de întoarcere ca și în vise. Spaima de întoarcere, inoculată de coșmaruri, nu este doar teamă de comunism, ci și de o confruntare cu ea însăși, cu ai săi, cu trecutul, teama de a-și descoperi alteritatea interioară.

În cazul lui Ulise, întoarcerea poate fi extaz prin intervenția unei forțe exterioare ce elimină bariera timpului și permite lui Homer „să glorifice nostalgia și să stipuleze o ierarhie morală a sentimentelor”². Homer „exaltă durerea Penelopei”³, după cum reflectează Kundera în metatext. Marea întoarcere din exil nu mai este exaltare și reconciliere cu ai săi la Kundera, ci deziluzie și înstrăinare. Kundera are curajul să dezvăluie un adevăr crud: acel „acasă” din țara de origine riscă să fie înlocuit cu un nou „acasă”, în țara adoptivă: „Vrei să spui că aici nu sunt acasă”, exclamă Irena incitată de reproșurile Silviei. „Trăiesc aici de douăzeci de ani. Viața mea este aici.”⁴.

Analizând emigrarea în Franța, Milan Kundera constată că un „emigrant din țările comuniste nu prea era iubit de francezi: pentru francezi singurul rău în acel moment era fascismul. Ei nu s-au decis decât progresiv, către finele anilor 60 și în anii 70, să conceapă și comunismul drept un rău, însă un rău de un grad inferior.”. Țările din estul Europei trăiau într-o absență totală a speranței, considerând comunismul „ca un tunel fără capăt”⁵, însă istoria demonstrează că lucrurile nu sunt imuabile, că oamenii se înșeală în previziunile lor. Când comunismul se prăbușește în Europa și frontierele se deschid, emigranții nu se mai întorc decât temporar în țările de origine sau deloc. Emigrantul devine neinteresant pentru

¹*Ibidem*, p. 35.

²*Ibidem*, p. 15.

³*Ibidem*.

⁴*Ibidem*, p. 9.

⁵*Ibidem*.

Incursiuni în imaginar

francezi, după cum demonstrează prietena Irenei, care îi întoarce spatele, când aceasta revine definitiv în patria adoptivă. „O dată cu căderea comunismului, personajul european al Emigrantului, marele Trădător și marele Suferind provenit din evenimentele bulversante ce au zguduit Europa din secolul XVIII până în secolul XIX ia sfârșit.”¹.

Marea întoarcere devine astfel o nouă aventură pentru emigrant, la capătul căreia ar putea fi împlinit, ca Ulise, sau dezamăgit, reintegrat și împăcat cu ai săi, sau respins, separat din nou printr-un nou „acasă”. A-ți pierde rădăcinile, a te atașa de un alt pământ, de o altă cultură, ar fi chiar atât de zdrobitor și de neiertat? se întreabă Milan Kundera. Pentru compatrioți, pierderea rădăcinilor înseamnă a trăda și trădarea nu i se poate ierta exilatei cehe. Cel mai dureros pentru emigrant este acel dublu „acasă” și această dublă trădare de care e acuzat, de ai săi și de străinii ce văd în emigranții ce nu acceptă întoarcerea un refuz de reconciliere cu pământul natal și cu valorile sale. Emigranții au de optat între reînnoarea legăturilor cu trecutul sau rămânerea în prezentul din țara adoptivă. Întoarcerea presupune o confruntare dureroasă între real și imaginar. A refuza întoarcerea, asemenea lui Emil Cioran, înseamnă să scapi de durerea unei decepții sau să recunoști că exilul ar putea elibera, după cum afirmă Kundera într-un interviu. Întoarcerea înseamnă să accepți confruntarea, cu riscul unei mari decepții, confruntarea cu alții și cu sine, riscul de a nu te mai recunoaște în oglinda iluzorie a trecutului.

Irena descoperă distanța dintre ea și ai săi, libertatea și solitudinea, indiferența oamenilor. Nici mama, nici prietenele sale nu vor să știe nimic despre existența ei în exil, dimpotrivă, ar vrea să o readucă la umilința lor, refuzând femeia matură, eliberată de complexe, remodelată de exil, libertatea și independența ei. Conștientizează prin întoarcere că peisajul parizian a înlocuit de multă vreme „verdeța grădinilor cehe”², că se simte bine la Paris, că a perceput emigrarea ca o nenorocire, prin prisma unui clișeu, nu prin experiența personală. Constată că o idee preconcepută despre exil i-a întrefînuit iluzia nenorocirii și înțelege că emigrarea sa „era cea mai bună soluție pentru viața ei, că forțele implacabile ale Istoriei care au atunat la libertatea ei, i-au redat libertatea.”³. Exilul nu a fost atât de sumbru nici în cazul lui Ulise, în ciuda obsesiei întoarcerii,

¹*Ibidem*, p. 33.

²*Ibidem*, p. 27

³*Ibidem*.

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narrative

reflectează Kundera în metatext: „Timp de douăzeci de ani nu s-a gândit decât la întoarcere, însă, o dată întors, a înțeles uimit, că viața sa, esența însăși a vieții sale, centrul său, valoarea sa, se găseau în afara Ithacai, în cei douăzeci de ani de rătăcire.”¹

Un alt ceh, Josef, emigrat în Danemarca pentru a evada de sub ocupația rusească din Cehoslovacia în 1968, trăiește aceeași experiență a întoarcerii ca Irena. Incitat să se întoarcă în țară de soția sa, revine în Praga după moartea ei, însă nu se mai poate reintegra, din cauza familiei care-l uitase și a alterității interioare. Nu se mai recunoaște în ipostaza adolescentului praghez dinainte de exil, nu și-l mai amintește când citește paginile jurnalului său de odinioară. „În timpul absenței sale, timpul invizibil ștersese de pe chipul tinereții sale tot ceea ce îi era familiar”². Față în față cu trecutul, Josef nu mai resimte decât detașare, fiindcă nu-și iubește trecutul. Se debarasează de tot ceea ce nu iubește pentru a se simți liber și puternic. Cunoaște exaltarea în țara adoptivă prin iubire și nu se mai poate întoarce în trecut, de aceea întoarcerea eșuează. „Acasă” nu mai e Boemia, ci Danemarca, de care îl leagă iubirea pentru soție și fericirea.

Dacă pentru eroul lui Homer timpul nu acționează, pentru Irena și Josef timpul transformă, modifică imperceptibil peisaje și oameni, dar și pe ei înșiși. Kundera se întrebă, pe bună dreptate, dacă mitul homeric mai poate fi conceput în contemporaneitate, dacă Ulise ar mai fi cunoscut extazul fără recunoașterea peisajului familiar.

Concluzii

După o analiză detaliată și lucidă a emigrării, Milan Kundera conchide că totul e ignoranță și iluzie: emigrarea – iluzia nefericirii, întoarcerea – iluzia extazului, iubirea – iluzia unei legături durabile, viitorul – o previziune la fel de iluzorie. În căutarea identității, cei doi emigranți cehi descoperă ignoranța și imposibilitatea întoarcerii: ignoranța celorlalți, indiferenți față de destinul lor, propria lor ignoranță uneori față de trecutul pe care l-au uitat, ignoranța naturii umane, în general. Eșecul întoarcerii este opera timpului care transformă totul, a memoriei infidele ce păstrează unele peisaje familiare din trecut, dar ignoră schimbările în plan material, afectiv, mental, și a confruntării dintre real și imaginar.

¹*Ibidem*, p. 37.

²*Ibidem*, p. 53.

Incursiuni în imaginar

Milan Kundera ne oferă o carte surprinzătoare despre exil, întoarcere, ignoranță și ne invită să reflectăm la toate acestea. Romanul său *Ignoranța* reprezintă un dialog intertextual cu mitul antic grec. Reactualizând mitul, scriitorul îi dă o altă interpretare. Pornind de la mitema lui Odiseu, personajele sale refac trama homerică în alt context istoric și dintr-o nouă perspectivă. E o rescriere *a contrario*, un eșec al întoarcerii la exilații lui Kundera, la care întoarcerea reprezintă o inversare a fericirii la care sperau prin întoarcerea în Ithaca.

Bibliografie:

DOIRON, Normand, *L'art de voyager*, Quebec, Les Presses de l'Université Laval Klincksieck, 1995.

KUNDERA, Milan, *L'Ignorance*, Gallimard, 2003.

OBERHUBER, Andreea, *Réécriture à l'ère du soupçon insidieux: Amélie Notbomb et le récit postmoderne*, dans « Études françaises », Volume 40, *Réécriture au féminin: pratiques, modalités, enjeux*, numéro 1, 2004.

Sitographie:

BACKES, Jean-Louis, *Le Mythe dans les littératures d'Europe*, Paris, Éditions du Cerf, coll. « Cerf Littérature », 2010, disponible sur <http://www.fabula.org/revue/document6139.php>, consulté le 28.02.2015.

SOLER, Patrice, *Réflexion sur la réappropriation des mythes au XXe siècle*, sur http://www.ac-paris.fr/portail/jcms/p1_739318/reflexion-sur-la-reappropriation-des-mythes-au-xxe-siecle-terminale-bac-pro

~~~~~

Sonia ELVIREANU: Lector univ. dr., Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca. Poet, critic, eseist, prozator, traducător; Membră a Centrului de Cercetare a Imaginarului „Speculum” și a Centrului de Cercetări Filologice și Dialog Multicultural din cadrul Universității „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia; Membră în Asociația francofonă „AMI”. Volume: *Metamorfoză*, roman 2015; *Printre priviri de suferi/A travers des regards de nénuphars*, versuri, 2015; *Între Răsărit și Apus/Entre le Lever et le Coucher*, versuri, 2014; *Rodica Braga-reprezentarea interiorității*, 2014; *Fața întunecată a lui Ianus*, 2013; *Singurătatea irisului/La solitude de l'iris*, versuri, 2013; *Gabriel Pleșea, O perspectivă asupra exilului românesc*, 2012; *Le retour de l'exil dans le roman L'Ignorance de Milan Kundera*, 2011; *În umbra cuvintelor*, versuri, 2011; *Dincolo de lacrimi/ Au-delà des larmes*, versuri; *Timp pentru doi*, versuri, 2010; *Itinerarii literare*, 2009 (coord. vol.). Traduceri din/in franceză: Michel Ducobu, *Loc calm. Catrene pentru meditație*, 2015; Denis Emorine, *Dintotdeauna*, 2015; Jose Maria Paz Gago, *Manuel pour séduire les princesses*, 2010. Articole și studii publicate în volumele: Norman Manea, *Departé și aproape*, 2014; *Imaginaire et illusion*, Cahiers de l'Echinox, 2012; *Incursiuni în imaginar. 5 Imaginar și iluzie*,

Mit, basm, legendă. Mutații ale nucleelor narative

2011; *Studii umaniste și perspective interculturale*, 2011; *Communiquer, Échanger, Collaborer en français dans l'espace méditerranéen et balkanique*, Athènes, 2011; *Incurșiuni în imaginar. 4 De la corpul imaginat la corpul reprezentat*, 2010; *Faire vivre les identités francophones. Actes du 12-e congrès mondial de la FIPF*, Québec, 2008; *Proceeding The First International Conference on Linguistic and Intercultural Education*, Aeternitas, 2008; *Le français, une langue qui fait la différence. Actes du premier Congrès européen de la FIPF*, Vienne 2006; *Les presses de Zakład Graficzny Colonel s.c.*, Krakow, 2008; *Evaluare alternativă*, 2005; *Metodele gândirii critice*, 2004. Numeroase cronici literare, eseuri, traduceri, poezii, proză în revistele: „Discobolul”, „Tribuna”, „Apostrof”, „Viața Românească”, „Caietele Echinox”, „Vatra”, „Verso”, „Familia”, „Nord literar”, „Luceafărul de dimineață”, „România Literară”, „Steaua”, „Annales Universitatis Apulensis”, „Rupkatha”, „Baaadul literar”, „Boema literară”, „Gând românesc”, „Dialogues et cultures”, „Pietrele Doamnei”, „Théorie et Pratique”, „Nouvelle Approche du français”, „Universul catedrei”, „Glasul”, „Claviaturi”, „Mistral”, „Messenger”. Participări lacongrese mondiale și europene ale Federației Internaționale a Profesorilor de Franceză, la colocvii științifice internaționale din țară și străinătate.